

Zona intermèdia – Sobre la responsabilitat social de l'artista

quaderndelesidees.press/zona-intermedia-sobre-la-responsabilitat-social-de-lartista/

June 22, 2015

Taula rodona de debat amb alguns dels protagonistes de l'exposició 'Zona Intermèdia: disseny, art i societat'

Fotografia de Juan Lemus

L'Espai Cultura Fundació Sabadell 1859 és un espai de presentació i també de producció cultural, un lloc de trobada, d'entreteniment i reflexió. Proposem activitats diverses per a un ampli ventall de públics i d'usuaris que es concreta en una diversificació temàtica i formal de les exposicions en funció dels dos espais expositius de què disposa. Presentem exposicions de marcat perfil conceptual, apostant per mostres temàtiques col·lectives innovadores que interpel·lin l'espectador i el duguin a generar reflexions sobre la realitat contemporània; però també d'altres amb un marcat caràcter experiencial i pedagògic. Amb aquestes intencions, per a la presentació de l'exposició *Zona Intermèdia: disseny, art i societat* es va organitzar una taula rodona de debat amb alguns dels seus protagonistes. L'objectiu era poder oferir al públic la possibilitat d'accedir a informació i reflexions de primera mà sobre els projectes que podrien veure a l'exposició, potenciant la reflexió sobre la responsabilitat dels dissenyadors, dels artistes i dels arquitectes, el seu posicionament professional i ètic sobre els projectes que realitzen i sobre les persones que aquests impliquen directament o indirecta. Les aportacions de Curro Claret, comissari de l'exposició; Maia Creus, professora i comissaria independent, i Santiago Cirugeda, van oferir idees i propostes molt enriquidores a un públic nombrós i divers que va participar de manera activa del debat.

'Zona intermèdia. Disseny, art i societat' és una exposició produïda per ACVic Centre d'Arts Contemporànies. La imatge recull la presentació de la mostra a l'Espai Cultura Sabadell.

Curro Claret. L'any vinent, el 2014, farà 50 anys que un grup format fonamentalment per dissenyadors gràfics (principalment dels EUA i d'Anglaterra) va redactar el manifest *First things First*, en què qüestionaven el seu paper i la seva responsabilitat vers la societat. Malauradament, avui dia el manifest resulta d'una evident actualitat. En citaré alguns fragments dispersos per fer-ne una síntesi: “Som un grup de dissenyadors gràfics, directors d'art i comunicadors visuals que hem estat educats en un món en el qual se'ns ha fet creure que la publicitat i les seves tècniques representen la més lucrativa, efectiva i desitjable manera d'utilitzar el nostre talent; els dissenyadors apliquen les seves aptituds i la seva imaginació per vendre galetes per a gossos, cafè per a dissenyadors, gel per al cabell, cremes tonificants per al cul i vehicles tot terreny; el temps i l'energia de la professió s'utilitzen construint la demanda d'objectes que en el millor dels casos són innecessaris; molts de nosaltres ens sentim incòmodes amb aquesta visió del disseny; hi ha objectius en què val més la pena aplicar els nostres coneixements. Aquesta crisi mediambiental, social i cultural sense precedents mereix la nostra atenció; proposem un gir de prioritats en favor d'una forma de comunicar més útil, duradora i democràtica. El marge de debat s'està reduint; ningú respon al consumisme; aquest ha de ser desafiat per altres perspectives; tot sona d'una claredat i una obvietat que fa por”.

Permeteu-me comentar molt breument tres aspectes del text esmentat. Primerament, “hem estat educats”. No puc evitar portar aquesta qüestió a l'actual situació sobre quins són aquells valors i fonaments que el sistema educatiu transmet de manera majoritària als estudiants. I fins a quin punt se'ls estimula i faciliten eines per tal de generar una certa actitud crítica pròpia. En segon lloc, “aquesta crisi mediambiental, social i cultural sense precedents”. Si comparem la gravetat de la situació d'aquell moment amb l'actual, probablement guanyem nosaltres. Finalment, “el marge de debat s'està reduint”. Ningú respon al consumisme. Si en una cosa sembla que estan d'acord la majoria dels que qüestionen el funcionament del sistema de consum i mercat en què vivim, és que resulta del tot injust, insolidari i abocat al desastre més absolut. És significatiu recordar que una de les primeres coses que va dir el llavors president George Bush després de l'11 de setembre del 2001, va ser que el millor que podia fer el poble americà davant d'aquella situació era sortir al carrer i consumir. En vista d'aquests fets i circumstàncies, l'exposició *Zona intermèdia*, més que no pas intentar mostrar un conjunt de projectes exemplars a seguir, pretén estimular una altra visió sobre aquesta realitat que ens permeti debatre-la i plantejar-la de maneres diferents com s'està produint de forma majoritària.

Maia Creus. Allò que tenen en comú l'artista, l'arquitecte i el dissenyador és la producció de béns materials que transporten béns immaterials; és a dir, produeixen (i reproduïxen) símbols, idees, pensaments, i també ideologies. Així, podem dir que es tracta de béns materials que circulen per les autopistes comercials i alhora pels espais polítics i socials. Partint d'aquesta doble circulació em centraré, breument, en l'anàlisi dels conceptes 'Producció' i 'Reproducció', des d'un punt de vista mecànic i estratègic, però també simbòlic i polític. En economia, la idea de reproducció s'utilitza per destacar una “successió de tres períodes (producció, distribució i consum) regits per la

necessitat imperativa i l'obligació d'obrir nous períodes d'activitat. Aquest encadenament d'accions té la seva base en la necessitat i l'obligació de perpetuar un sistema si l'empresa vol sobreviure en les lluites del mercat”.

L'any 2002, Comissions Obreres i la UGT convoquen la Vaga general a tot Espanya en contra del decret llei sobre la reforma de l'atur aprovat pel govern d'Aznar. Aquell mateix any es forma el grup *Precàries a la deriva*, un col·lectiu de dones interessades a investigar el món de la precarietat i el treball femení. Com aquest grup, altres col·lectius internacionals s'han organitzat i s'organitzen per indagar les condicions en què treballen, viuen i es fan visibles les dones. Si fem una recerca genealògica d'aquestes veus crítiques col·lectives, ens remuntem al final dels anys seixanta i al principi dels setanta del segle passat, moment històric en què moltes artistes i teòriques feministes denuncien el rebuig dels sindicats establerts a tenir en compte el treball invisible del manteniment i de 'tenir cura' que duen a terme les dones —un treball que no es conceptua com a treball, i tampoc en termes de comptabilitat econòmica. Aquesta crítica impulsada pel moviment feminista no ha deixat de créixer i ramificar-se en paral·lel a la implantació de noves tecnologies de la comunicació i la reconversió de l'agricultura i la indústria tradicionals en una economia predominantment de serveis. Fet que ha diluït la divisió tradicional entre 'producció/reproducció' i 'treball/consum'. Avui, gran part de les capacitats que es consideraven exclusives del nostre espai i del nostre temps privats (la imaginació, l'empatia, les capacitats comunicatives, la cura del cos, etc.) han passat a constituir-se en factors productius. Això vol dir que el sistema econòmic actual s'ha expandit per inundar el territori més privat de la nostra experiència, amb l'objectiu de convertir-lo en experiència de producció.

On vull anar a parar amb aquesta breu incursió? Bé, doncs m'agradaria abordar els conceptes econòmics de producció i reproducció per mirar-los des d'una perspectiva postmarxista, ètica, biològica i política. I per fer-ho, vull rescatar i posar sobre aquesta taula una de les grans revolucions del segle XX. Em refereixo a la revolució feminista i les seves capacitats per obrir i potenciar els arguments crítics per a una anàlisi de la tradició moderna a Occident. Per què s'ha donat i es continua donant tanta importància a les revolucions socials, a les revolucions científiques, a les revolucions tecnològiques, a les revolucions estètiques del món contemporani, i es relega a mera revolta reivindicativa la revolució feminista? Per què ser feminista és encara avui sospitós de conductes sexuals desviades o reprimides, o una lluita que es concreta a la conquesta de la igualtat de drets?

Evidentment no respondré, ni puc respondre cap d'aquestes preguntes, tan sols em limito a dir que la revolta feminista, més enllà de la lluita per la igualtat i la visibilitat, ha obert noves perspectives epistemològiques, noves eines per a la teoria i la pràctica política d'esquerres, així com nous i innovadors processos de coneixement, tant en l'àmbit de les ciències i la filosofia, com de l'art i la cultura en general. Els canvis profunds protagonitzats per les dones al llarg del segle XX han anat acompanyats de

diversos processos de reflexió mitjançant els quals les dones hem descobert i definit el nostre lloc i el nostre paper en la història. Gràcies a aquest procés i bagatge intel·lectual, les dones avui sabem que sabem.

Recentment, la investigadora economista i feminista Cristina Carrasco ha llançat la pregunta següent: què és i què no és l'exercici de la ciutadania? Qui té o no té aquest dret? Situa en el centre d'aquest debat la denominada "ciutadania oculta de les dones", per referir-se al pressupost secret de les societats modernes. És a dir, per remarcar que el treball invisible i gratuït que realitzem les dones dins l'espai privat de la llar es troba a la base del cicle de producció i reproducció del consum mercantil i, per tant, és un benefici per a la col·lectivitat. És necessari que aquestes premisses s'incorporin en l'organització, l'anàlisi i la planificació econòmica dels països.

Cristina Carrasco planteja una crítica a la divisió tradicional entre les nocions de públic-privat i altres conceptes derivats, com els de "producció" i "reproducció" en relació amb la divisió sexual del treball en les societats contemporànies. Tots sabem que el treball a la llar és imprescindible per a la subsistència humana (reproducció biològica, producció de béns socials), tant com ho és el treball en els àmbits del treball econòmicament productiu. Té poc sentit parlar de "producció" per referir-se a l'àmbit humà mercantil o públic, i de "reproducció" per assenyalar l'àmbit domèstic i familiar, quan en realitat, en ambdós àmbits, el privat i el públic, s'està produint i reproduint. Per tant, a l'hora de quantificar i analitzar l'economia de consum, en lloc de posar èmfasi en la idea de producció, tindria més sentit el concepte de "reproducció social" entès com a procés dinàmic, que implica la producció de béns de consum, la reproducció de les relacions socials, la reproducció biològica i la reproducció de les forces de treball (que inclou les característiques específiques a través de les quals homes i dones es converteixen en treballadors/es). Fixem-nos que en aquesta conceptualització les esferes públic-privat no se separen, sinó que s'integren com a part d'un procés únic.

En aquesta mateixa direcció crítica, la investigadora feminista Patricia Mayayo hi situa l'artista terrassenca Eulàlia Grau, de qui ara s'està presentant una important retrospectiva al MACBA. L'any 1977, Eulàlia Grau publica una sèrie de cinc litografies amb el nom *Discriminació de la dona*, fetes amb imatges extretes de la premsa del moment. El collage d'imatges reflecteix una clara asimetria entre el món masculí i femení, tant a casa com a la feina. Un aspecte interessant d'aquesta obra és que l'artista confronta imatges de treball en l'àmbit domèstic amb altres de treball extradomèstic. I allò que mostren les imatges és que, de la mateixa manera que a casa les dones, tant si treballen com si no, assumeixen un grau molt elevat de les tasques del 'tenir cura', en els àmbits empresarials el treball femení queda molt limitat a tasques semblants: tenir cura, reproducció i transmissió de dades, envasat i etiquetatge, etc. En integrar l'esfera del 'tenir cura' en la categoria de treball remunerat, l'artista fa visibles un seguit de tasques invisibles realitzades per dones, com també qüestiona la frontera traçada entre treball mercantil i treball domèstic / producció i reproducció.

De tota manera, és l'artista nord-americana Mierle Laderman Ukeles qui l'any 1969 va llançar la crítica més profunda al sindicalisme i a la teoria marxista vigent amb la

publicació a Nova York del *Manifest a favor de l'art de manteniment!*, on podem llegir: “jo volia ser una artista lliure com Jackson Pollock, Marcel Duchamp o Mark Rothko, els meus herois de la llibertat sense límits. Llavors vaig tenir un nadó. I vaig descobrir que ni Jackson, ni Marcel, ni Mark havien canviat bolquers. Fou en aquell moment que vaig caure del quadre, ja no formava part d'ell”. En aquest text, Ukeles defensa una integració entre feminisme, ecologisme, lluita sindical i experiència personal. En aquest manifest de referència per a una història de les relacions entre art i societat en el món contemporani, l'artista critica el tòpic avantguardista que associava llibertat artística i autonomia individual, un tòpic que privilegiava allò individual enfront d'allò col·lectiu; l'originalitat enfront de la repetició; el progrés enfront de la continuïtat. La ideologia patriarcal dominant, escriu l'artista, denigra l'experiència de les dones i el treball femení, inclosa la cria dels infants. En conseqüència, enfront a l'exaltació d'una idea de desenvolupament i progrés centrat en la creació individual, el manifest defensava el concepte de Manteniment, és a dir, la idea d'una creació sustentable i col·lectiva.

En la teoria crítica actual s'ha obert un important camp de reflexió entorn del denominat “treball immaterial”, relacionat amb activitats vinculades al “tenir cura”, la comunicació, la creació i la manipulació o descodificació de símbols. L'anàlisi neomarxista proporciona eines de lectura per entendre les transformacions del capitalisme contemporani, però alhora ignora, o no s'ho pren seriosament, un problema central com és la reproducció i el ‘tenir cura’, i la seva directa vinculació amb el predomini de sistemes de valors neoliberals, patriarcals i racials estancats en una comprensió del món en termes de diferències, límits, fronteres, exclusió, manipulació.

Tancaré aquesta breu reflexió citant dues investigadores filòsofes i feministes: Dona Haraway i Rossi Braidotti. Ambdues han obert noves perspectives crítiques entre filosofia i ciència tot indagant la possibilitat d'una ètica responsable (que no és una moral) en el nou món global. En el pensament d'aquestes autores, el concepte de ‘tenir cura’ assoleix una escala planetària integrada en un pensament sobre la Vida entesa com un sistema. Més enllà de l'antropocentrisme de la tradició humanista, i sobre la base que tots compartim el mateix ambient, reconeixen la solidaritat entre les diverses espècies del planeta. Això implica que els subjectes som entitats ecològiques, és a dir, estem integrats, incorporats i en simbiosi. Tal com diu Rossi Braidotti, “Tots estem junts en això”, és a dir, una ètica global responsable ens implica a tots i totes, en una tasca comuna de no-separació entre les tasques de reproducció i producció.

Santiago Cirugeda. Sempre que veig la paraula “responsabilitat” lligada a l'artista, al dissenyador o a l'arquitecte, inevitablement per la meua professió parlo de responsabilitat penal, com civil, administrativa o professional. Són responsabilitats que té tothom, però en l'exercici de determinades professions hi ha més responsabilitats perquè així està signat. En canvi, sovint no et donen la capacitat d'assumir-les. Parlo del terme legal de la responsabilitat, però també hi ha una moral religiosa o l'anomenada moral social. El problema d'emmarcar la responsabilitat social és que es tracta d'un terme d'abast quasi incommensurable, és tot un món.

Per exemple, quan vaig fer el meu projecte per a aquesta exposició, l'única responsabilitat que vaig assumir fou la de ciutadà. Vaig dur a terme una pràctica concreta en un lloc concret a partir d'uns mecanismes d'actuació i d'allò social, tenint molt present el sistema econòmic i polític en què vivim. No deixa de ser curiós que disposem d'un ministeri d'assumptes socials, tot i que preval i domina l'economia de mercat amb unes lògiques que no tenen res a veure amb els interessos socials. Ben mirat, tot plegat sembla una broma, perquè ja es pot veure cap a on tiren els interessos, ja es veu cap a on van les retallades, es pot quantificar econòmicament. Tot allò que es considera "social" i "cultural" sempre queda en darrer terme. Un membre del PP o de CiU et dirà que fa polítiques socials, i tindrà raó, perquè allò social marca l'àmbit d'allò que no és econòmic. I allò que no és econòmic, teòricament inclou les diferències dins la pròpia societat, per això es diu social i té marcs legals amplis per tal d'acollir la diferència. Aquestes qüestions, en l'àmbit econòmic estan marcades per uns paràmetres molt clars, en canvi en l'àmbit social aquest concepte és canviant, obert. S'hauria d'acomodar constantment al que passa en cada moment i lloc. Precisament perquè és el més complicat, també és el que té menys assistència.

Ara bé, com a dissenyador, artista o arquitecte, com assumeixo jo allò social? Si estem jugant en aquesta lliga de la legalitat, com a arquitecte sí que tinc aquesta responsabilitat, que és ben precisa i a més està escrita, però que, curiosament, sovint no es fa complir. Seria denunciable la responsabilitat social de Santiago Calatrava? No hi ha cap reglament que desenvolupi aquest compromís amb el que és social. Si jo fes aquest reglament, hi faria constar que s'ha de fer un ús raonable dels diners públics; que no pots fer una despesa sis cops més gran del que haves presupostat; que no pots fer un projecte públic que tingui patologies, encara que ho pagui una assegurança. Hi ha situacions on allò social encara no està definit, i cada definició és molt particular.

Jo puc explicar la meva experiència d'aquests últims tres dies. He estat a Tenerife intentant, com a arquitecte, de fer una regulació jurídica per a una nova llei de l'habitatge a Canàries. Aquí, com a arquitecte tinc la meva responsabilitat social i vaig voler incloure nous paràmetres socials en el marc jurídic, com per exemple el concepte de "lloguer compensat", un nom que m'acabo d'inventar. Els juristes em preguntaven què era això, i jo no en tenia ni idea de com traduir-ho en llei, però en canvi tenia molt clar que la llei que estàvem fent no tenia en compte les persones que no disposen de rendes per pagar ni tan sols 50 euros de lloguer mensuals, que s'ha reduït l'assistència pública social i que no hi ha diners per oferir ajudes al lloguer.

Si poguéssim exigir la responsabilitat social als arquitectes que han destrossat el litoral, el territori, que han ajudat a l'especulació dels promotors, que han acceptat que no hi hagi zones comunes, portals, places... No podem exigir-ho, per tant el desenvolupament de tot allò social es farà, inevitablement, fora del sistema, perquè els mecanismes que fa servir no estan contemplats en l'àmbit públic de l'administració. Per a mi, una definició molt senzilla de què és allò social és la següent: "allò social és tot allò que no farà

l'administració pública". I em direu: "No, jo treballo a l'Ajuntament i hem fet una campanya de visibilització de...". Sí, hi estic d'acord, però les eines que ens han ensenyat als arquitectes no contemplen el que és social.

Quan un artista pinta al seu estudi, encara que hi afegeixi conceptes de crítica social, es troba al seu estudi. Quan un artista vol fer d'interlocutor social, ha de cercar recursos que s'hi vinculin, amb metodologia, coneixements i proximitat. Potser hi ha un artista molt especial que és capaç de fer-ho, però jo li faria un examen previ. És absurd que els arquitectes estiguem actuant en barris on les diferències són tan grans que la llei ni tan sols té metodologies d'intervenció; has d'anar a buscar agents que te les puguin donar. Jo puc tenir molta vocació social, però em manquen metodologies de seducció, de convicció, d'introducció d'idees diferents. Per tal que un disseny sigui realment social, hauria de ser un disseny tècnicament dirigit per mi, però generat pel col·lectiu a qui va dirigit. Segons el meu punt de vista, tot el que es consideri social necessita, inevitablement, estar contagiats per molts agents socials diferents.

Ja estic cansat de veure arquitectes que s'anomenen *socials*, i que la seva feina es limita a anar a un barri i "ennobrir-lo amb disseny urbà", un projecte que inclou un parc infantil amb els típics gronxadors, i bancs o cadires. Li fan una foto i diuen que han fet quelcom de social. En realitat, no han fet res en sentit social. Al cap de dos mesos no en queda res: no hi ha gronxadors perquè s'han esfumat, fet malbé o els han venut. Hi ha una manca d'ensenyament en allò social. En el meu cas, l'única relació real amb allò social han estat les experiències d'autoconstrucció col·lectiva, perquè és l'única manera que l'usuari final sigui partícip del projecte des del principi, la qual cosa permet que les nostres diferències de tota mena acabin barrejades per tal de fer un projecte que assoleixi la majoria dels objectius d'aquesta col·lectivitat. La llei treballa a partir de mecanismes reduccionistes perquè sempre serà una reducció al mínim de la complexa realitat urbana. Seran més o menys obertes, però la llei sempre tendeix a tancar. Per a mi, allò social seria la clau que permet entrar en totes les diferències. Si el teu disseny permet que accedeixin a un bé, a una producció, persones que abans no el tenien per manca de diners, llavors és un disseny social. "Social" és incloure totes aquestes forces agencials en aquests mecanismes.

És molt complex donar una definició d'allò que en diem social. Jo he intentat trobar-ne una de bona en les lleis vigents per dir als polítics que no han fet una bona política social, però és fotut, perquè les lleis estan ben fetes. El que falla és el seu compliment. Prenem, per exemple, la "Llei de participació ciutadana", ja sigui la de València o la de Madrid. Certament, el reglament diu coses molt maques, com ara que "l'administració ha de fomentar el desenvolupament d'activitats socioculturals per a la inclusió de les minories socials...", i penses que són molt bona gent! I continues llegint: "Es cediran centres socials perquè la gent hi pugui programar", tot fantàstic. Però si vas al tècnic municipal d'habitats i li dius que vols fer servir un edifici abandonat com a cooperativa —que està contemplat pel seu reglament—, et dirà que no. Volen que siguem tots

creativus però ells no ho són, l'Administració no ho és. La llei catalana d'habitatge diu que es fomentaran les noves tipologies de gestió d'habitatge, però no deixen fer-ho. Per exemple un *co-housing*, la barreja d'edats... No ho estan fomentant.

La qüestió de la responsabilitat social de les nostres professions és molt oberta. La meva definició de responsabilitat social és la d'un treball que obri les limitacions que hi ha dins la pròpia llei; fer que el seu compliment per part de les institucions es dugui a terme. Com em va dir fa anys un col·lega basc que vivia a Nova York: "Es diu que és bon art quan penses que és normal que sigui davant teu, però ho és, realment, quan et preguntes què hi fa allò, al teu davant". La motxilla que hi aquí a l'exposició, que no és res més que un fluorescent que vaig robar a l'escola d'arquitectura, ha donat voltes per tot el món! Ha anat de Sevilla al Canadà! És, per tant, un mecanisme social amb eines de comunicació amb els veïns.

Pep Dardanyà. Abans d'obrir el torn de preguntes faré un petit resum del que s'ha dit. S'ha relacionat el dissenyador, l'artista i l'arquitecte amb el consum, amb una societat extremadament consumista com l'actual. S'ha llançat la pregunta entorn de la seva responsabilitat a l'hora de pensar el seu treball com un objecte que ens ajudi a pensar-nos a nosaltres mateixos i en la responsabilitat que tenim davant d'aquesta situació. El Curro deia que no han canviat tant les coses. Ens ha llegit un text de l'any 1964, i hi trobem les mateixes preocupacions que en el món actual. Podem plantejar-nos: realment és així? No ha canviat res?

La Maia ha fet un resum molt interessant de les vindicacions feministes i les responsabilitats de les dones artistes, dissenyadores, arquitectes, a l'hora de pensar i pensar-se com a part fonamental d'aquest procés. La necessitat d'assumir la seva responsabilitat i la dels homes; estem dient que ha arribat el moment perquè sigui així, però finalment sembla que no arriba mai. I en darrer lloc, el Santiago Cirugeda, com sempre, aporta moltíssimes idees i em sembla molt interessant aquesta relació de la responsabilitat social amb la responsabilitat legal, especialment del dissenyador i l'arquitecte, els quals tenen al seu darrere una indústria, la relació de la responsabilitat civil i administrativa amb la social i moral. És la responsabilitat de buscar les escletxes per on esquitllar-se per tal que el canvi sigui real.

La pregunta que d'alguna manera és transversal a totes les intervencions, és la següent: quin nou rol ha d'assumir l'artista, el dissenyador, l'arquitecte en una situació com l'actual, on aquestes preguntes són més pertinents que mai? No intentarem resoldre aquestes qüestions però sí enriquir el debat, i així algun dia potser aquestes preguntes deixaran de ser pertinents, ja que la nostra tasca tindrà influència en el canvi social.

Participant 1, pregunta a Santiago Cirugeda. Com combinem aquesta idea teva d'allò que és social, quant a diversitat, i la creixent entrada de les minories, amb una democràcia que de fet consagra allò que la majoria imposa?

Resposta de Santiago Cirugeda. És difícil treballar amb les minories en aquest moment. Nosaltres portem setze anys fent el mateix, treballar amb comunitats que no arriben a rebre les ajudes públiques. Ahir vaig estar amb el *defensor del poble* andalús i amb un promotor de Saragossa que té sòl i ja no pot treballar com treballava abans: comprava sòl, obtenia un crèdit barat, construïa, venia i guanyava. Aquest era el sistema productiu de l'arquitectura. Ara no saben què fer amb el sòl. Per exemple, aquí a Barcelona, l'Ajuntament projecta plans socials, bon rotllo, cedirem sòl. Entretant, hi ha un col·lectiu de persones a Vallcarca que està fent una bona feina i ha demanat a l'Ajuntament que els cedeixi un determinat solar inclòs en una llista de possibles cessions. Han recollit signatures, han fet una feina social. Tot i això, el solar encara no s'ha cedit. I és que el treball social és molt difícil de mesurar. L'economia i la política es regeixen per xifres; tu pots afirmar que hi ha un barri que està més content, però quant de més content? Un 10% més? És el problema d'allò social, que és intangible.

Jo intento fer-ho amb l'autoconstrucció: hi ha mà d'obra inexperta, així que resto un 10% del sou mínim, i puc dir per exemple que hem aportat mig milió d'euros en treball. Un treball social no remunerat econòmicament, però sí políticament i personalment. Jo ho estic fent servir per poder demanar immediatament el dret a utilitzar un solar. El problema és que no podem contrastar el que és social amb allò que és econòmic o polític, no tenim les eines, només ho podem fer cridant. Si tens 3.000 persones demanant que volen donar activitat a un solar, serà que estan contents. L'única manera és buscar ingènuament aquests indicadors de millora social. Aquests valors intangibles són gran part de la nostra base social, no podem discutir amb els diners. Ara hi ha promotors que no saben què fer amb el sòl i que estan trucant a col·lectius alternatius per veure què fer. Ara és el nostre moment. El que no voldria és que canviï la situació econòmica i tornar a la situació crua d'abans, sinó formar la gent en el fet que aquest treball invisible té un valor: social, intangible i també econòmic.

Participant 1, pregunta a Maia Creus. Jo sóc economista i admiro Cristina Carrasco. Una qüestió que em ve al cap és per què la dona, en la seva lluita per la igualtat, ha començat per una igualtat en el mercat laboral per produir i consumir més? Fins a quin punt ha estat víctima del mateix sistema que el feminisme critica?

Resposta de Maia Creus. La pregunta que has plantejat és precisament la que no m'agrada respondre. Està plantejada amb uns termes que no hi puc estar d'acord. Llavors, com ho arreglo? En primer lloc, si no ho he entès malament, la pregunta s'ha plantejat en terme d'acusació. Dius: "Les dones, que ens volíeu donar lliçons, resulta que feu el mateix que els homes". Jo no crec que els estudis, les perspectives feministes —que, d'altra banda, en ser plurals i diverses no es poden encabir en cap definició tancada—, es puguin plantejar en aquests termes. Diria que allò que ens ofereixen els estudis feministes és una apertura crítica en les perspectives d'anàlisi entorn al fet social i cultural. M'agradaria recordar que els estudis feministes o les perspectives feministes no és limiten a la reivindicació pels drets d'igualtat. Tot i que aquest aspecte és molt important, i potser el més popularment conegut, cal insistir en el fet que la teoria feminista es proposa la transformació social reclamant contemplar el fet

diferencial, bé sigui diferència de gènere i sexe, bé de raça, d'educació, de cultura o en termes de precarietat. És en aquest sentit que el feminisme, des del meu punt de vista, es pot considerar una de les grans revolucions del segle XX. Ha obert noves perspectives i metodologies de coneixement tant en els àmbits de la ciència i la tecnologia, com en les ciències socials, la cultura, la història o la filosofia. El feminisme és, sobretot, una filosofia de la transformació que no es produeix buscant finalitats econòmiques o en clau de polítiques d'Estat.

Reduir el feminisme a termes de reivindicació em sembla veritablement injust i dit des del pur desconeixement. El procés endegat per les distintes onades de pensament i acció feminista, certament arrenca de la vindicació dels drets a la ciutadania i l'autorepresentació en l'espai públic. Però també és cert que aquest no és l'objectiu final, sinó un dispositiu crític demolidor pel qual es prova de desconstruir com funcionen les relacions entre poder i saber en la societat moderna i contemporània. És cert que el discurs crític al món contemporani no l'ha inventat el feminisme, sinó que sorgeix del malestar polític, epistemològic i cultural que conflueix i esclata al voltant dels anys seixanta del segle passat entre determinats filòsofs, pensadors, científics, artistes, escriptors, les joventuts obreres i universitàries. Fou un moment històric en què les bases conceptuals i filosòfiques de la modernitat econòmica, política, epistemològica i ontològica queden encerclades dins d'un parèntesi crític. En aquest procés d'autocrítica, les perspectives feministes han tingut i tenen un paper molt important.

Participant 1, pregunta a Curro Claret. El problema no està en el consum, sinó en la producció. Si ho hem produït, ho haurem de consumir. Per què produïm tant? Keynes, a mitjan segle passat, feia l'estimació que arribaríem a treballar quinze hores per setmana, i n'hi hauria prou. Per què continuem treballant tant?

Resposta de Curro Claret. No sabem com respondre les teves preguntes! Com a dissenyador, de mobiliari i cadires no n'he fet gaire, però sovint als dissenyadors se'ns pregunta per què dissenyem tantes cadires o tantes làmpades, i de vegades aquesta pregunta em sembla una mica injusta. Per què als músics no se'ls pregunta per què escriuen tantes cançons, o als escriptors per què publiquen tantes novel·les? Em quedo aquí, no em pronunciaré en aquest sentit.

Un estudi deia que al principi del segle XX, una persona posseïa al voltant de 50 objectes, per exemple, i que una persona amb les mateixes característiques al final del segle en posseïa potser 3.000. La nostra és aquesta societat Occidental que ha promogut aquesta proliferació d'objectes, i tampoc faig cap comentari sobre això.

I en darrer lloc, vull comentar un estudi d'un antropòleg que va anar a l'Àfrica a visitar una d'aquelles cultures que encara no havien estat occidentalitzades. Els membres d'aquella societat dedicaven la meitat del seu temps a estar-se al bosc guarnint-se amb flors i pintant els seus cossos. L'antropòleg es preguntava com podia ser que una societat amb tantes mancances podia malbaratar d'aquesta manera el seu temps i

esforços. Des de la nostra perspectiva, desqualifiquem les persones que no són capaces d'utilitzar la seva capacitat per produir alguna cosa. I també callo aquí, en això tampoc no diré res més.

Participant 2. Jo no tinc cap pregunta, o potser en tinc moltes, però més enllà de l'evidència de les vostres exposicions —que ningú no hi diria res en contra—, el que jo plantejo és el següent: què podríem fer: acabar i marxar o seguir aquí, xerrant fins les dotze? És una llàstima, perquè aquí hi ha quatre persones a la taula, professionals amb el seu bagatge, i també hi ha moltes persones més. Què podríem fer junts? Com podria ajudar jo en tot això, que m'ha agradat tant d'escoltar?

Maia Creus. Mira, proposo que tots els qui estem aquí, en tornar a casa observem totes les activitats que fan les persones del nostre entorn: quines són les activitats del “tenir cura” (de la casa, dels nens, dels vells, de les plantes, de reciclar, d'assistir a les reunions de l'escola, a les reunions cíviques del teu barri...). Totes aquestes tasques entrarien en la qualificació de “treball invisible i no productiu”. Qui les fa? Quant cobrem per fer-les? Qui se'n sent responsable? Amb qui pot compartir aquesta responsabilitat social?

Totes aquestes tasques tenen a veure amb els conceptes de producció i reproducció que hem esmentat. Segons els mecanismes d'anàlisi del món econòmic, producció i reproducció han d'anar sempre en relació si es vol romandre en el mercat. Seguint la mateixa lògica aplicada al món social, per què només són econòmicament quantificables les hores de feina de producció? I sobretot, les hores de producció masculina? Si volem seguir en el planeta Terra cal tenir cura de la reproducció en tots els camps. Aquest és un treball invisible de gran responsabilitat que no queda contemplat en les macroeconomies de l'Estat, com tampoc en les microeconomies socials i familiars. Tenir cura de la Vida en totes les seves manifestacions és la gran responsabilitat social, però si aquesta responsabilitat no forma part també de les estructures polítiques, continuarà sent un treball invisible, silenciats i sense visibilitat pública.

La tradició feminista ha donat un poder “micropolític” a totes aquelles petites coses que fem i activem en els nostres entorns immediats perquè generin processos de transformacions alliberadores. I així, com ones hertzianes que es connecten, xoquen, es multipliquen i es dispersen, el món es va transformant i manifestant. De fet, això és el que ens ha ensenyat la cultura feminista, portar la teoria a l'acció des del més bàsic de cada dia; per exemple, començant amb l'educació dels nostres fills.

Resposta de Santiago Cirugeda. Estic totalment d'acord amb tu, Maia. És cert que aquest treball més solitari és més dur, i també que des de l'Administració es pot obrir d'alguna manera aquesta feina a l'espai públic. Però caldria inventar formes d'administració més intel·ligent. Segons els paràmetres actuals, la responsabilitat social del “tenir cura” vol dir anar a treballar amb els *negritos* al Brasil. En realitat, un valor social pot ser inventar la roda, o un mòbil, o una vacuna. En tots els àmbits es pot

treballar per a la millora de l'ambient, del pensament, perquè la gent obri el cap i el cor. Com es fa? És complicat. Jo sempre que acabo una conferència, si hi ha dues persones amb connectivitat acabem treballant, ens entenem.

Torno a evocar la meva experiència a Tenerife amb juristes i regidors per tal de millorar el reglament d'habitatge. Jo no puc parlar en nom de la meva responsabilitat social perquè l'Administració m'escolti. Treballar en grups més grans en aquesta lluita dóna més facilitats perquè, és evident, el treballador social va a contracorrent de la productivitat imperant. Però com mesuren les empreses la responsabilitat social? O, tal com li diuen ara, la "responsabilitat social corporativa". Fa ràbia, perquè volen mesurar aquesta responsabilitat en relació amb les ajudes que reben o la reducció d'impostos que els apliquen. Fa ràbia que fins i tot aquesta venda d'allò social és només perquè també aconseguen beneficis, no només econòmics sinó també pel que fa a la percepció del públic o del client en la "bondat" de l'empresa.

Per què hi ha ajuntaments que estan cedint l'ús dels habitatges socials a Càritas o a altres ONG? Perquè si després aquestes persones han de ser desnonades, ja no haurà de donar la cara l'Ajuntament, sinó que ho farà Càritas. Hi ha una malversació del fet social des d'aquell manifest dels anys seixanta que ha citat el Curro Claret: la situació és la mateixa, no han canviat els mecanismes que té l'Estat, l'empresa, el capitalisme, per depredar allò social. Què podem fer ara? Col·laborar, amb aquells mecanismes millors o pitjors que ens permetin actuar, fer directament en l'espai social. No ens podem quedar només en l'àmbit de les idees. Què podem fer? Crear sinergies, complicitats. És com lligar: si m'agrada una noia i després li proposo d'anar a fer una copa, així és com anirà endavant.

Resposta de Curro Claret. Crec que la manera en què formules la teva pregunta posa en evidència el moment que estem vivint, que si sabem alguna cosa és que la manera en què ho hem estat fent tot ja no serveix. Llavors, què fem? La nostra educació no ens ha preparat per viure en unes condicions com aquestes. Què podem fer que tingui sentit, que tingui a veure amb el moment que estem vivint? És allò que es diu, que les receptes d'abans serveixen per als problemes d'abans, ara toca trobar altres estratègies perquè les d'abans ja no serveixen. Aquest salt al buit ens fa por. En les nostres actituds emergeix la nostra naturalesa humana més conservadora.

Resposta de Pep Dardanyà. Recuperant la primera pregunta que feies, quin sentit té ara l'exposició? Vaig pensar que aquesta exposició encaixava molt bé en les dinàmiques que volem generar. En primer lloc, perquè estic convençut que una exposició, el format expositiu, segueix sent un bon format de dispositiu de pensament. Genera pensament, projecta pensament cap a la gent que ve a veure l'exposició, i això és importantíssim en un moment com l'actual. El format exposició segueix sent vàlid. En segon lloc, nosaltres treballem molt amb nens, amb escoles, i crec que és molt important que projectem valors vàlids, sòlids, sobre la societat en què estem vivim. I aquesta exposició ens permet generar dinàmiques de col·laboració amb la gent, que pot venir i pot participar en aquestes activitats complementàries, en les visites que farà el Curro i farem amb les escoles, i projectar cap a ells tots els valors sobre el consumisme o

la reproducció o les barreres legals i els col·lectius que hi busquen esclatxes, perquè el nen pugui reflexionar sobre aquestes peces en conjunt. Perquè quan les llegeixes en conjunt, projecten una visió que crec que és molt valuosa.

Participant 3 a Santiago Cirugeda. Em dedico a fer productes, a produir i a intentar tenir el màxim èxit possible amb ells, omplint les ciutats amb mobiliari urbà, perquè crec que aporta valor a la ciutat i als ciutadans. Fa un moment has dit que hauríem de mirar els espais un cop han passat dos mesos o un temps després de la inauguració, perquè ja no són els mateixos. Sí, però, i què? Un no pot controlar el comportament ciutadà, però l'acció cal portar-la endavant. Crec que la ciutat és l'espai que ha tingut un èxit més gran de la història de la humanitat. L'espai urbà, urbanitzar, configurar un espai social, de relacions, que ha tingut un èxit espectacular, si ho mesurem a partir dels llocs on la gent vol anar més. Això requereix una resposta, que l'ús de l'espai públic sigui per a allò que el públic vol. Si poses un banc és per assegurar, però hi ha moltes maneres de fer-ho. Ens hi podem assegurar, però també el podem pintar, gratar, cremar o trencar. Tot i això, crec que s'ha de continuar posant el banc. Jo vull tenir èxit amb la meua empresa perquè estic molt convençut que el meu èxit és el de la ciutat en la qual opero.

Resposta de Santiago Cirugeda. Estic d'acord en el fet que la gent té el dret legítim de fer servir el mobiliari urbà a la ciutat com vulgui. Així com jo exigeixo a un arquitecte que faci un bon ús dels diners públics, també ho faig per a qui dissenya un banc. Ara, quan veig preus desorbitats de bancs que després es fan malbé molt aviat, m'agradaria poder demanar la responsabilitat civil d'aquest empresa que fa bancs que són dolents; que es degraden ràpidament i, en canvi, són molt cars perquè tenen un disseny especial. Per a mi, fan un mal ús dels diners i de les places públiques. Hi ha places que funcionen bé sense bancs nous de disseny. Funcionen bé perquè la gent n'ha fet una apropiació col·lectiva.

Et diria que com a creador de mobiliari públic s'ha d'anar més enllà d'aconseguir que sigui un producte maco. Em molesta el monopoli de l'espai públic que fan algunes empreses del disseny: si només una empresa té adjudicat el 80% del disseny de l'espai públic, anem malament. És com si s'adjudiquessin 2.000 habitatges, i llavors 200 arquitectes en fan només dues i un de sol en fa 500. Coneix els usuaris dels 500 habitatges? No, és impossible. Es podria incorporar en el disseny de mobiliari públic una aproximació al barri al qual va destinat? Impossible, perquè una sola empresa hi aporta 3.000 bancs. La qüestió és la següent: tenim d'una banda treballadores socials demanant a les comunitats autònomes que les escoltin perquè elles coneixen els usuaris finals dels habitatges, i de l'altra els arquitectes, que no hi mostren cap interès. Un edifici amb 45 pisos tots iguals, potser algun de més gran per si de cas algú té més fills, aquesta era la resposta de l'arquitecte a una demanda social de diferència.

Amb el disseny de producte passa el mateix: com es podria incorporar aquesta demanda de diferència? Qui tria el mobiliari urbà quan s'urbanitza? Si no hi ha un arquitecte de prestigi, és l'arquitecte municipal qui el tria, amb criteris sovint purament aleatoris i,

com a molt, esteticistes. Hi ha elements més enllà del disseny, com ara la gestió de l'espai públic, on precisament es poden incorporar temes socials. Hi ha molts arquitectes que diuen que fan el millor habitatge social, però després hi ha gent que no hi vol viure, en aquestes cases. Jo he vist a l'Argentina gent que prefereix viure en barraques abans de viure en aquests habitatges socials, perquè no hi ha hagut cap mena de comunicació entre productors i usuaris.

Participant 4. He vist moltes obres exposades, treballs de dissenyadors o arquitectes que han nascut sense clients. Normalment, es treballa perquè es rep un encàrrec d'un client, però els productes exposats han tingut un procés una mica al revés. El seu tret de sortida sembla ser aquest: "jo faig obra per millorar el món i després potser puc vendre aquesta història". Avui dia hi ha molts estudiants que surten de la universitat i no troben feina, teniu cap consell? Què poden aprendre d'aquesta exposició? Potser no és el moment de buscar una empresa que em contracti, com donaríeu un consell per inventar projectes?

Resposta de Curro Claret. Una de les coses que em semblava important quan vaig preparar el comissariat d'aquesta exposició és que hi hagués una barreja de projectes que han nascut amb orígens molt diferents. Hi ha projectes senzills de dur a terme, com ara el de l'Emili: les xapes per generar comunicació entre dues persones que no es coneixen, i de més sofisticats i industrials. Em semblava important que quedés clar l'argument expositiu: és l'actitud, que ha de manar per sobre dels mitjans, els recursos o la situació.

Mentre parlaves em venia el cap un exemple que vaig llegir; no sé si ho explicaré bé. Parlava de les dificultats de comunicació entre les comunitats africanes per tal com no tenien energia ni per tenir una ràdio. Com a resposta, una persona, un tècnic, va fer la següent connexió mental: en esquema, una ràdio és un xip molt senzill que amb l'energia que genera una dinamo de bicicleta podria funcionar. La persona en qüestió va fer un prototip d'aquesta ràdio, i ha resultat una història fabulosa, com de pel·lícula americana, perquè d'aquesta ràdio se n'han fet milions. Ha estat la primera ràdio que de debò es va expandir amb un preu molt baix. Segons explicava el seu autor, ell no volia fer negoci, sinó que va ser una reacció gairebé instintiva: amb el coneixement de què disposava, podia donar una resposta a un problema social important. Potser hi ha persones que consideren el benefici econòmic com un objectiu imprescindible, però també és cert que es poden trobar milers de casos en què les coses responen a situacions més complexes, en què es demostra que sovint no és del tot cert que una estratègia empresarial sigui la millor forma de funcionar i assolir l'èxit.

Resposta de Participant 4. Aleshores, podria ser una cosa així com ara: "si no tens feina, dedica't a observar les coses, i si és possible a millorar-les".

Participant 5. Aquesta reflexió em sembla molt interessant. Si no tens feina és perquè no vols treballar. Crec que el problema de la nostra formació és lligar el treball amb la remuneració en diners. El problema és amb els diners. Jo imparteixo docència en una escola d'arquitectura on no estàvem gaire d'acord amb l'espai on treballàvem. Fa uns

vuit anys, entre els meus alumnes i jo vam decidir construir el nostre espai. I ho vam fer, el vam construir sense demanar diners i funciona perfectament, és independent. El nostre director va gosar venir a veure'l al cap de dos anys i ara ve regularment. No hi van haver diners, però sí moltíssima feina. Els alumnes que han passat per aquesta mena d'*escola B* són conscients que han fet un màster de debò, i que han après moltíssim. Curiosament, ara és quan els arriben els diners, ara els arriben ofertes perquè són estudiants que parlen amb propietat, que han tocat la realitat.

A les escoles d'arquitectura la realitat sembla una cosa secundària, es viu al món de les idees. Els estudiants surten amb la curiosa metafísica que al món hi ha "Le Corbusier, Mies i jo". No toquen de peus a terra fins que topen amb la realitat pura i dura. En canvi, els estudiants que han estat al territori de realitat i han hagut de trobar els recursos, han après a mirar les coses. Perquè, certament, la ciutat està plena de recursos. Els arquitectes hem de canviar d'actitud; hauríem de passar d'una actitud passiva, la d'espera de rebre l'encàrrec, a una actitud proactiva. Els arquitectes i dissenyadors estem educats per veure oportunitats allà on d'altres no les veuen. Aquesta és la nostra missió. Si volem que no se'ns vegi com a quatre idiotes que van fent coses raríssimes que només nosaltres entenem, si volem ser útils, hem de ser-ho de debò. Som capaços de relacionar diverses disciplines d'una manera que d'altres no poden, aquesta és la nostra oportunitat. Aleshores arribarà la feina remunerada. Jo us animo que us engresqueu amb aquesta manera de funcionar.

Resposta de Maia Creus. És molt interessant, aquest plantejament. I crec que les escoles d'Arquitectura i de Disseny ho hauríem de tenir present. Estem educant els nostres alumnes perquè treballin en encàrrecs ficticis dirigits a uns *targets* de públic que en realitat són pura abstracció. Aquesta obertura de "mira, observa, millora", em sembla d'un realisme i una eficàcia rotunda. No cal imaginar públics, els tenim al nostre costat, només cal dialogar-hi. Entendre quins problemes plantegen i prendre'ls com a desencadenant d'un procés d'innovació creativa i responsable. Les universitats estaran en crisi mentre no aprenguem a obrir les estructures de coneixement als processos socialment vius. Hem de fer autocrítica. Jo convido els alumnes que es revoltin una mica i ens ajudin en aquest sentit.

Curro Claret. En aquest sentit, m'agradaria recordar la situació del "maig del 1968", moment històric en què, per primera vegada a la història d'occident, els estudiants que en primer lloc van sortir al carrer van ser els d'arquitectura. La imatge dels estudiants traient llambordes del terra per a fer barricades, suposadament va ser una idea dels estudiants de Belles Arts. Teniu, doncs, un bon historial per continuar aportant.

Participant 1. Un comentari per a la Maia abans de tancar aquest debat. En cap moment volia acusar les dones de res, allò que volia significar és la capacitat que té el sistema d'absorbir les millors intencions. Quan Ikea s'anomena "República independent", té raó perquè ha posat els mobles a uns preus que han permès que arribin a moltes persones que abans no els podien tenir. Ara bé, d'aquí a apropiari-se d'un eslògan ple de significats com aquest, dóna molt de si per pensar en el funcionament del màrqueting. El sistema té aquesta capacitat, Ikea ha beneficiat un

ampli sector social, però alhora ha provocat el tancament de moltes petites empreses i botigues. Passa el mateix amb les empreses tèxtils a Bangla Desh. No sabem si la samarreta que portem s'ha fabricat en aquell país, però avui coneixem la situació dramàtica dels treballadors en els països que sobreviuen a la denominada “externalització productiva”. O estem en peu de guerra constantment, o som víctimes absorbides per aquest sistema.

Resposta Maia Creus. No penso que els processos de canvi es puguin produir estructuralment de dalt a baix, sinó tot el contrari. És en l'àmbit de les petites coses fetes en termes de responsabilitat i resistència social que es poden generar forces de canvi. La perspectiva feminista precisament ens convida a fer aquestes petites accions en la vida real i en els espais reals del viure de cada dia. I fer-ho a poc a poc, amb sistemes oberts, flexibles, improvisats, que comencen en l'espai més íntim i més privat. Recomano el mateix als estudiants. Per pensar un disseny, una arquitectura o un art responsables també hem de canviar la nostra idea de “societat”. La societat no és una suma de lleis, individus i subjectivitats. La societat sempre és autopoietica, en el sentit de generadora constant de nous sistemes emergents que actuen com a força de desplaçament i obertura crítica. Els productors de cultura material haurien d'estar molt atents a aquests fluxos de producció social de coneixement.

Si t'ha agradat aquest article i vols rebre informació dels pròxims que publiquem, envia'ns el teu nom i el teu correu electrònic.

He llegit i acceptat les condicions establertes en l'[avís legal i política de privacitat](#).

Juan Lemus

